

Cudzinec na hranici (východné Karpaty ako ideologický priestor v stredoeurópskych literatúrach 20. storočia)

RADOSLAV PASSIA, Ústav slovenskej literatúry SAV, Bratislava

PASSIA, R.: Stranger on the border (The Eastern Carpathians as ideological space in the Central European literatures of the 20th century)
SLOVENSKÁ LITERATÚRA 59, 2012, No 3, p. 204 – 216.

The study focuses on selected texts by Central European writers which are thematically set in the Eastern Carpathians. This radically multiethnic and multinational region is considered by the author to be one of the relatively independent cultural areas of Central Europe. Using examples such as Ivan Olbracht, Karel Čapek or Sándor Márai, the author shows that the narrative perspectives of a stranger, outcast, migrant in combination with the themes of border and conflict between vernacular and alien are characteristic for the literary image of the Eastern Carpathian border region in the 20th century. The author looks at the way the literary appearance of this area is ideologically deformed in the works of individual authors. The Eastern European writers who do not come from the Eastern Carpathian border region use characters of strangers to reflect on the relationship between the modern and the traditional. Autochthonous authors often make use of the stranger characters to depict the area's self-colonial efforts (Kiossev) in relation to the referential dominant cultures. We can follow how this cultural referentiality has been changing during the region's history from the original Austrian-Hungarian cultural framework through the frameworks of individual national cultures to Central European or European cultural framework accented by the current cultural policy.

Key words: Central European literatures, Slovak literature, 20th century, stranger, Eastern Carpathian border region, ideology

Sústredíme sa na opis niektorých problémov a modelových spôsobov ich riešení prítomných v prevažne kanonických textoch zasadených do mentálneho alebo priamo geografického priestoru východokarpatského hraničného areálu. Vychádzame z predpokladu, že v prípade východných Karpát máme do činenia s jednou z textovo preukazných stredoeurópskych priestorových metafor, ktorá sa vyznačuje vlastnými, charakteristickými kulisami, vlastnou databázou charakteristických motívov a sujetových riešení.¹

Pod priestorovými metaforami strednej Európy tu máme na mysli napríklad Dunaj v interpretácii Claudia Magrisa alebo Prahu s jej neobyčajne rozsiahlym palimpsestom mestských textov, z ktorých tu zástupne a výberovo uvedme aspoň *Magickú Prahu* An-

¹ K predstave východokarpatského hraničného areálu pozri PASSIA, Radoslav: Vstupné poznámky k východokarpatskému hraničnému areálu. In: SOUČKOVÁ, Marta (ed.): *K poetologickým a axiologickým aspektom slovenskej literatúry po roku 1989 III*. Prešov : Filozofická fakulta Prešovskej univerzity, 2009, s. 42 – 49.

gela Maria Ripellina,² *Genius loci*³ Christiana Norberga-Schulza, ktorý vo svojej typológii miest charakterizuje Prahu ako najvýraznejší príklad romantického mesta, čo je preňho takmer synonymné označenie mesta stredoeurópskeho, alebo aj predstavu *Citlivého mesta* Daniely Hodrovej.⁴ V dnes už takmer neprehľadných diskusiách o strednej Európe sa takisto vynára napríklad Terst so svojim kanonickým autorom Italom Svevom⁵ a podobne. Špecifický príklad uchopenia stredoeurópskeho priestoru predstavuje napr. aj spomienkovo-cestopisná próza Prima Leviho *Primerie*.⁶ Levi v nej zaznamenáva dlhý a komplikovaný návrat talianskych väzňov z nacistických koncentračných táborov v Poľsku, ktorý možno chápať aj ako obraz ľudského a kultúrneho vykorenenia tohto priestoru začatého holokaustom a potvrdeného nasledujúcimi desaťročiami studenej vojny. Toto vykorenenie, pretrhnutie väzieb, by sme, parafrázujúc Zbigniewa Herberta, mohli nazvať syndrómom barbara v záhrade.⁷ Sú tu teda prítomné silné priestorové metafory, ktoré však celkom zrejme zd'aleka nepokrývajú celý kultúrny korpus strednej Európy.

Podstatné pre nás v tejto chvíli je, že územie východných Karpát, teda časť karpatského oblúka zasahujúca východné Slovensko a Zakarpatskú Ukrajinu (Podkarpatskú Rus), sa v literatúre okolitých krajín výraznejšie ako literárna téma, resp. kulisa príbehu objavuje najmä po roku 1918 a postavy cudzincov, prisťahovalcov či navrátilcov sa v nich interpretačne nedajú obísť.⁸ Okrem elementárnych sujetových funkcií totiž veľmi často sprostredkujú aj informácie o filozofickom a ideologickom zázemí jednotlivých autorov. Teraz zúžime svoj pohľad na českú reflexiu tohto priestoru, ktorá sa od dvadsiatych rokov 20. storočia v oblasti publicistiky aj beletrie výrazne zvýšila v súvislosti so vznikom Československa a pričlenením Podkarpatskej Rusi k tomuto štátnemu útvaru. Treba povedať, že ideologické „využitie“ tohto priestoru išlo ruka v ruke s jeho silným mytologickým potenciálom, ktorý vznikol (nielen) v českej literatúre už v 19. storočí. Nízky stupeň sociálneho rozvoja v prvých desaťročiach 20. storočia, geografická odľahlosť a kultúrna izolovanosť, spolu so slabým všeobecným povedomím o reálnej situácii

² RIPPELINO, Angelo Maria: *Magická Praha*. Praha : Argo, 2009.

³ NORBERG-SCHULZ, Christian: *Genius loci. Krajina, miesto, architektúra*. Praha : Dokořán, 2010.

⁴ HODROVÁ, Daniela: *Citlivé město (eseje z mytopoetiky)*. Praha : Akropolis, 2006.

⁵ SVEVO, Italo: *Poviedky I., II.* Prel. František Hruška. Bratislava : Tatran, 2002 a SVEVO, Italo: *Zenovo vedomie*. Prel. Ján Procházka. Bratislava : Tatran, 1966.

⁶ LEVI, Primo: *Primerie*. Prel. Terézia Gašparíková. Bratislava : Agora, 2002.

⁷ V zbierke kultúrohistorických esejí Z. Herberta *Barbar v záhrade* (Prel. I. Mojík a J. Hvišč. Bratislava : Kalligram, 2004) je implicitne prítomný motív človeka hľadiaceho spoza železnej opony na výnimočné kultúrne výkony európskej civilizácie.

⁸ Akcelerácia beletristického záujmu o priestor „za“ či „pod“ Karpátmi po vzniku ČSR prirodzene neznamená, že napr. v českej literatúre nenájdeme reflexiu tohto areálu (tu ho chápeme širšie ako priestor východných rakúsko-uhorských Slovanov) už podstatne skôr. Spomeňme aspoň *Cesty a procházky po Haličské zemi* Karla Vladislava Zapa z roku 1844. Veronika Faktorová vo svojej štúdií o tomto cestopise konštatuje „komplikovaný vzťah medzi romantickou poetikou a realistickými tendenciami, ktoré je možné sledovať v dobových cestopisoch (...)“ (FAKTOROVÁ, Veronika: Nesnáze s realizmom (Na príklade obrozenských cestopisů čtyřicátých let). In: MIKULOVÁ, Marcela – TARANENKOVÁ, Ivana (eds.): *Reálna podoba realizmu*. Bratislava : Ústav slovenskej literatúry SAV, 2011, s. 133). Hoci si všima predovšetkým dobové slohovo-typologické premeny cestopisného žánru, mohli by sme povedať, že istá sentimentálna topika a motivika je trvalou súčasťou písania o tomto areáli v českej literatúre (I. Olbracht, K. Čapek, S. K. Neumann, I. Klíma, J. Topol a pod.).

v tomto regióne za jeho hranicami, dávali dobré predpoklady na to, aby sa v českom žurnalistickom niveau ustálili stereotypy nápadne podobné vnímaniu Slovenska českou kultúrnou elitou v časoch národného obrodzenia aj v prvých rokoch po vzniku ČSR.⁹ Išlo teda o vnímanie z veľkej časti idealizované a štylizované, vytvárané skôr sprostredkovaním na základe ustálených stereotypov ako na základe autopsie, v tomto zmysle slova teda vnímanie mytologizujúce.¹⁰ Priamu skúsenosť s týmto areálom, v mnohom skutočne kultúrno-sociálne zakonzervovanom v minulosti,¹¹ so zachovaným archaickým systémom eticko-náboženských predstáv a spôsobom života, mala len minimálna časť kultúrnej verejnosti, azda najlepšie poznal región Ivan Olbracht.¹² O to väčšia bola jeho dovtedy neobjavená príťažlivosť, umelecká atraktivnosť – toto „pudenie“ smerom na východ napr. zachytil v denníkovom zázname z 8. mája 1933 Stanislav Kostka Neumann vo svojej cestopisnej knihe *Československá cesta* (autor sa v tom čase nachádzal v Bratislave): „*Cítím stále zřetelněji, že tohle vše jest jaksi vedlejší, nikoli to pravé, že neprožíváme dosud své cesty, nýbrž jen cestu někam, kde budeme teprve ve svém živlu* [zvýraznil R. P.], *že naše srdce jsou spíše netrpělivá než okouzlená: kouzlo pocítí až za Užhorodem, za Hustskou branou, za rumunským územím, až vlak se zaboří do hlubokého údolí mezi Trebušany a Rachovem...*“¹³ Toto základné vnímanie východných Karpát ako územia pôvodnosti a inde už zanikutej autenticity bolo potom vhodným komparatívnym východiskom úvah o hodnotách a smerovaní modernej spoločnosti. Samozrejme, podľa konkrétnej politicko-ideologickej orientácie autora išlo o východisko vnímané buď pozitívne, alebo negatívne.¹⁴ Východné Karpaty mali na to, aby sa v literatúre prvej polovice 20. storočia stali týmto komparatívnym východiskom, dobré predpoklady: aj v rámci Ra-

⁹ Pozri bližšie napr. antológiu zostavenú Emilom Charousom *Rozdíly sblížíjí. Čeští spisovatelé o Slovensku* (Praha : Slovenský literární klub v ČR, 2005).

¹⁰ Prirodzene, nešlo o predstavy charakteristické len pre české kultúrne prostredie. Haličský rodák Joseph Roth ich ironicky opisuje prostredníctvom rozprávača románu *Pochod Radeckého* (Radetzky Marsch, 1932) takto: „Okresní hejtman se rozhodl, že navštíví syna v daleké pohraniční posádce. Pro muže, jako byl pan von Trotta, to nebylo rozhodnutí snadné. O východních hranicích monarchie měl představy dost zvláštní. Dva jeho spolužáky kdysi přeložili pro trapné přehmaty v úradě do oné vzdálené korunní země, na jejímž okraji skučí už asi sibiřský vítr. Medvědi a vlci a ještě horší havěť, jako vši a štěnice, tam ohrožují civilizovaného Rakušana. Rusínští sedláci obětují pohanským bohům a židé tam krutě řádí a ničí všechno, co nepatří jim“ (ROTH, Joseph: *Pochod Radeckého. Kapucínská krypta*. Přel. Jitka Fučíková. Praha : Odeon, 1986, s. 133).

¹¹ Pozri napr. knihu historika Ivana Popa *Malé dejiny Rusínov* (Bratislava : Združenie inteligencie Rusínov Slovenska, 2010, s. 59 a n.).

¹² Pozri napr. publicistickú esej Vesnice jedenáctého století v knihe Ivana Olbrachta *Hory a staletí* (Praha : Svoboda, 1950, s. 9 – 26). Námet Ivana Olbrachta využil vo svojom filme *Marijka Nevěrnice* (1934) aj Vladislav Vančura.

¹³ NEUMANN, Stanislav K.: *Československá cesta. Deník kolem republiky od 28. dubna do 28. října 1933*. Praha : Nakladatelství Svoboda, 1952, s. 54. Východiskom tejto knihy boli reportáže, ktoré mu vychádzali v *Lidových novinách*, kniha prvýkrát vyšla v rokoch 1934 a 1935. S. K. Neumann tematicky čerpal z prostredia Karpatského Rusínska (jeho označenie Podkarpatskej Rusi) už v knihe *Enciány s Popa Ivana* (Praha : Fr. Borový, 1933).

¹⁴ Dobovo príznačne, s výrazným ideologickým akcentom publicistickej spracoval sociálno-politickú situáciu na Podkarpatskej Rusi Ota Holub. Vo svojej knihe *Věc: Nikola Šuhaj dokumentárne zachytil okolnosti známeho prípadu lúpežníka Nikolu Šuhaja, ktorého príbeh bol aj predlohou románu Ivana Olbrachta* (HOLUB, Ota: *Věc: Nikola Šuhaj*. Praha : Československý spisovatel, 1983).

kúsko-Uhorskej monarchie mali hraničnú a tranzitívnu pozíciu – ak sme spomínali priestorové metafory strednej Európy, tak sa tu vlastne miešali a spoločne slabli dve – *dunajská*, ležiaca na juhozápade, aj *haličská*, situovaná severne od tohto územia.¹⁵ Periférna poloha na hranici Uhorska aj Československa zaručovala vysokú mieru exotickosti, a teda prirodzenej atraktívnosti pre literárne spracovanie. Jednoducho, išlo o areál literárne úplne „nevyťažný“.

Fenomén hranice a rozdelenia tu nepôsobil len pri takomto pohľade z „kultúrnej výšky“, ale aj lokálne. Relatívne najväčšiu etnickú pestrosť dosiahla táto oblasť počas 1. ČSR, keď sa do nej prisťahovali aj tisíce Čechov.¹⁶ Fenomén etnickej a nacionálnej zrážky, konfliktu viacerých kultúrnych svetov tu mal svoju rukolapnú podobu ešte aj v prvej polovici 20. storočia a bol atraktívnou látkou na beletristické spracovanie, v ktorom sa nevyhnutne prejavujú aj filozofické, či priamo ideologické východiská jednotlivých autorov. V slovenskej poprevratovej literatúre sú pre nás v tomto kontexte zaujímavé predovšetkým romány Jolany Cirbusovej *Cez zatvorenú hranicu* a Antona Prídavka *Svitanie na východe*, oba z konca dvadsiaty rokov 20. storočia.

Nevyjasnená pozícia tohto územia v rozkolísanej geopolitike strednej Európy po 1. svetovej vojne spolu s archaickým spôsobom miestneho života a prebiehajúcim procesom národného obrodovania, ktoré inde v strednej Európe nastúpilo už koncom 18. storočia a bolo teda dávno zavŕšené – to boli okolnosti, ktoré umožňovali autorom zvonku dobre demonštrovať modernistickú predstavu súboja nového, pokrokového sveta a odchádzajúceho sveta tradičných hodnôt. Takto sa na tento areál, pravda s rozličnými preferenciami, ktoré ešte budeme komentovať, dívajú aj Karel Čapek (*Hordubal*) a Ivan Olbracht (publicistické eseje *Hory a staletí*, román *Nikola Šuhaj Loupežník*, poviedková kniha *Golet v údolí*). Inak, z politicko-historického uhla pohľadu obrátene, uchopil vzťah tradície a modernosti Sándor Márai, ktorý sa napr. vo svojej esejistickej próze *Košická pochôdzka* (1940) cez pre tento areál charakteristickú naračnú perspektívu „domáceho cudzinca“, teda navrátilca do rodného mesta, vymedzuje jednak voči nacizmu (jeho nástup je podľa neho spôsobený zlyhaním európskeho meštianstva, ktoré rezignovalo na svoju historickú úlohu – pestovať angažovanosť a zodpovednosť za veci verejné), ale zároveň aj voči novému geopolitickému usporiadaniu strednej Európy po 1. svetovej vojne, ktoré zrevidovala vtedy čerstvá Mníchovská dohoda (resp. Prvá viedenská arbitráž z 2. novembra 1938, ktorá rozhodla o pripojení južných oblastí Slovenska vrátane Košíc k Maďarsku). Márai využil spomienkovú prechádzku po rodných Košiciach, do ktorých sa na jeden deň vracia po Hortyho obsadení mesta. Na príklade svojho rodiska ukazuje jednu z príčin

¹⁵ Z aktuálnej reflexie haličskej literárnej tradície v stredoeurópskom kontexte pozri napr. prácu Marie Iljašenkovej *Krajiny paměti ve středoevropské literatuře – Halič a Bukovina* (Praha : Ústav české literatury a literární vědy FF UK, 2011).

¹⁶ Život Čechov v mezivojnovom období na Podkarpatskej Rusi napr. opisuje vo svojej autobiografickej knihe *Cesty a křižovatky* literárna vedkyňa Světlá Mathauserová, ktorá sa tam v roku 1924 narodila a s rodičmi žila až do roku 1938. Autorkin spomienkový pohľad na spolunažívanie českých prisťahovalcov, predovšetkým štátnych zamestnancov rôzneho druhu, s pôvodným obyvateľstvom je jednoznačne pozitívny, ovplyvnený optimizmom zakladateľskej generácie nového štátu, ku ktorej patrili aj jej rodičia (MATHAUSEROVÁ, Světlá: *Cesty a křižovatky. Podkarpatská Rus, Morava, Čechy*. Praha : Nakladatelství Břeh, 2011, s. 10 – 111).

katastrofálneho zlyhania Európy, je ňou pretrhnutá kontinuita meštianstva a oslabenie jeho sebavedomia. Medzivojnová česko-slovenská modernizácia mesta v zmysle všeobecne kultúrnem, hospodárskom aj politickom podľa neho nedokáže vyvážiť oslabenie meštianskeho organizmu Košíc. „Nemali tu čo hľadať, to je historický fakt. Ich pád postráda akúkoľvek veľkosť, lebo boli sebeckí, namyslení a nespravodliví“¹⁷ – píše Márai v *Košickej pochôdzke* na adresu Čechov. Jeho ideologický postoj je jednoznačný a konzervatívny: práca spisovateľa je predovšetkým prácou morálneho arbitra, táto pozícia potom určuje jeho vzťah k cudziemu. Cudzie/nové/moderné (chápané synonymne) odmieta, lebo je v rozpore s ním presadzovanými hodnotami tradičného meštianstva, treba povedať maďarského meštianstva. U Sándora Máraia teda mala táto východokarpatská zrážka cudzieho s domácim aj svoj zreteľný nacionálny rozmer.¹⁸

Naračné perspektívy cudzinca, vyhnanca a prisťahovalca zohrávali v tomto radikálne multinacionálnom a multikonfesionálnom regióne¹⁹ podstatnú úlohu aj u českých autorov. Už názov knihy Ivana Olbrachta *Golet v údolí* (1937), obsahujúcej tri krátke prózy so židovskou tematikou z Podkarpatskej Rusi, je príznačný – slovo golet v jidiš označuje miesto exilu Židov čakajúcich na narodenie Mesiáša, po ktorom príde k opätovnému spojeniu pravoverných.²⁰ Polana, dedina v hlbokom údolí karpatských hôr, je rovnako jedinou vlasťou pre príslušníkov miestnej ortodoxnej židovskej obce a zároveň nepriateľským miestom vypudenia, len dočasným priestorom očakávania a nádeje. Olbracht teda jednoznačne už v tomto pláne modeluje svoje tri výjavy zo života polanských Židov tak, že ich exponuje ako paradoxný a racionálne neriešiteľný vzťah domáceho a cudzieho. Tento princíp rozlične variuje v poviedke *Zázrak s Julčou* a v novele *O smutných očiach Hany Karadžičovej*. Napr. v spomenutej poviedke humoristickým spôsobom, v podstate vo forme rozšírenej anekdoty o bystrom a šikovnom chudobnom Židovi, ktorý dokáže preľstíť bohatého gója. Tento pomerne neutrálny model anekdoty, ktorý v knihe používa na predstavenie reálií a myšlienkového sveta židovskej Polany, vymení v novele za príbeh s jednoznačným ideologickým podložením. V novele proti sebe stoja dobové rekvizity pokroku (automobil, redakcia časopisu, vydavateľstvo, smaltovaný riad, ostravský priemysel, elektrická dráha, ale hlavne ateistický svetonázor) a voči vonkajším podnetom odmietavý a izolovaný svet drobných židovských remeselníkov, obchodníkov a roľníkov v golete sústredených na nadčasové (slovami Olbrachtovho rozprávača staroveké či stredoveké) hodnoty ortodoxného židovstva.

Kým v poviedke je zrážka dvoch svetov, moderného a zámožného (ten tu celkom príznačne reprezentuje pár českých turistov) s archaickým chudobným svetom polanských Židov, zakončená úsmevne harmonizujúco, v novele má stret týchto dvoch svetov

¹⁷ MÁRAI, Sándor: *Košická pochôdzka. Košičskí meštania*. Preložil Alexander Balega. Dunajská Streda : NAP, 2000, s. 41.

¹⁸ Viac k literárnej reflexii mestského priestoru Košíc pozri PASSIA, Radoslav: Druhé mesto (Priestor Košíc v súčasnej slovenskej literatúre). In: *Slovenská literatúra*, roč. 57, 2010, č. 3, s. 259 – 269.

¹⁹ K historickej genéze a detailom národnostného a náboženského zloženia obyvateľstva v tomto priestore na príklade spišskej, šarišskej a zemplínskej župy pozri napr. ŠOLTÉS, Peter: *Tri jazyky, štyri konfesie. Etnická a konfesionálna pluralita na Zemplíne, Spiši a v Šariši*. Bratislava : Historický ústav SAV, 2009.

²⁰ OLBRACHT, IVAN: *Golet v údolí*. Praha : Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění, 1959, s. 211.

fatálny, tragický záver, ktorý sa síce nerealizuje „antickým“ krvavým spôsobom, ale dobrovoľný odchod mladej Hany Šafárovej z komunity, teda vydaj za českého bezverca Iva Karadžiča, znamená de iure jej smrť v očiach rodičov aj celej židovskej obce. Zrážku dvoch nezmieriteľných svetov rozprávač „nemoderuje“ neutrálnym spôsobom, o výsledku súboja náboženského a sekulárneho chápania sveta je vopred presvedčený. Napriek tomu, že Olbracht pristupuje k látke s veľkou empatiou a navyše aj znalosťou miestnych reálií, jeho svetonázorová orientácia ho núti modelovať konflikt dvoch odlišných svetov jediným možným spôsobom, porážkou sveta tradičného náboženstva. Napriek tomu mu jeho umelecký talent zabránil mechanicky preniesť komunistický svetonázor do vnútrotextového priestoru prózy, vyhol sa teda markantným zjednodušeniam.

Karel Čapek využil vo svojom románe *Hordubal* (1933) reálie Podkarpatskej Rusi na modelové úvahy o morálke a pravde. Motívy „domáceho cudzinca“, odcudzenia a hranice sú v tejto próze centrálné. Juraj Hordubal sa po ôsmich rokoch práce v severoamerických baniach vracia do rodnej dediny Krivá k svojej žene Polane, ktorá medzitým žije vo vzťahu s paholkom Štěpánom Manyom. Stupňujúce sa napätie po Hordubalovom návrate sa končí jeho vraždou, pátraním českých četníkov a odsúdením mileneckej dvojice. Celá próza je postavená na poetike protikladov a hranice – v citovom odcudzení tu proti sebe stoja Amerikán Juraj Hordubal a jeho žena Polana, ktorá nikdy neopustila rodnú rusínsku dedinu; je tu národnostná hranica medzi dvoma historicky nerovnoprávnymi národnosťami, Rusínom Hordubalom a Maďarom Štěpánom Manyom, tematizovaná pre región modelovým spôsobom, teda rozličným vzťahom k pôde a spôsobom hospodárenia. Manya je milovník „panských koní“;²¹ Hordubal preferuje obrábanie pôdy a chov dobytky; napätie sa v próze modeluje aj prostredníctvom odlišných vkusových preferencií medzi sokmi vo vzťahu ku krajine – Hordubalovým domovom je horské údolie, vysokohorské pastierske poľany a drobné polička v údolí, Manya prichádza z dolniakov, teda z roviny. Na rozdiel od Olbrachta je Čapkova znalosť miestnych reálií len sprostredkovaná, spôsob, akým spomínané protiklady tematizuje však ukazuje na úroveň všeobecného dobového povedomia o tomto regióne. O tom, že Čapek túto látku, ktorá sa napokon uňho objavuje už predtým v jednej z *Poviedok z druhej kapsy*, „len“ používa ako vhodnú kulisu na riešenie hlavného problému, teda otázky viny, odhaľovania pravdy a jej relatívnosti a spravodlivého trestu, svedčí aj fakt, že hoci hlavné postavy aj prostredie je rusínske, jazyk, prostredníctvom ktorého ich a prostredie autor charakterizuje, je plný slovakizmov lexikálnej aj morfolologickej povahy.

Samozrejme, model „domáceho cudzinca“, ktorý sa do rodného kraja vracia poznačený „veľkým svetom“ a hodnotovo vykokorený, je celkovo dosť charakteristický pre stredo európske literatúry tohto obdobia a má svoje logické vysvetlenie v dobovej sociálnej a politickej situácii – máme tu na mysli najmä 1. svetovú vojnu a vysťahovalectvo.²²

²¹ ČAPEK, Karel: *Hordubal*. Praha : Mladá fronta, 1968, s. 52.

²² Jednotlivé autorské realizácie tohto návratu môžu byť rozdielne. Slovenskú národnú imagológiu spojenú s 1. svetovou vojnou a vznikom Československa si všíma napr. Jelena Paštková. Vychádza predovšetkým z textov Jána Hrušovského a Janka Jesenského, pričom identifikuje u týchto spisovateľov dve rozdielne cesty k národnej nezávislosti. Hrušovského postavy (*Muž s protézou*, 1925; *Peter a Pavel na prahu Nového sveta*, 1930) sa vo vojne identifikujú skôr ako individua, Jesenský (*Cestou k slobode*) so skúsenosťou z československých légii v Rusku sa vníma skôr ako člen národného kolektívu (PAŠTĚKO-

V rakúskej literatúre túto tému spracoval napríklad Joseph Roth v románe *Hotel Savoy* (1924), v ktorom sa hotel, kde je ubytovaný Gabriel Dan, hlavná postava príbehu, na svojej ceste na západ po päťročnom ruskom zajatí, stáva metaforou rozvráteného starého sveta. Na tento typ zápletky nájdeme dostatok príkladov aj v dobovej slovenskej literatúre, spomeňme aspoň *Živý bič* Mila Urbana, prózy Dobroslava Chrobáka *Návrat Ondreja Baláža*, *Drak sa vracia* a podobne. Tu však ide prevažne, povedané s Čapkovým četníkom Gelnajom z *Hordubala*, o „mord v rodine“, teda konflikt prišelca s okolím nemá nacionálnu alebo náboženskú podobu.

U K. Čapka sa téma cudzinca spracúva na rozličných plánoch a úrovniach – zohráva svoju rolu v manželskom konflikte, v mileneckom vzťahu Štěpána Manyu a Polany Hordubalovej, vo vzťahu sokov Hordubala a Manyu a v rámčujúcom pláne aj vo vzťahu českých, z pohľadu podkarpatskej spoločnosti rozumej cudzích, četníkov. Ba dokonca, opozícia domáci – cudzí funguje aj medzi samotnými četníkmi a pomáha Čapkovi modelovať tento príbeh na pozadí klasického detektívneho žánru, v ktorom sa často využívajú svojimi vlastnosťami komplementárne dvojice detektívov/kriminalistov. V *Hordubalovi* je v tomto zmysle prítomný protiklad domáceho, služobne staršieho četníka Gelnaja, ktorého cieľom je, zjednodušene povedané, dosiahnutie spravodlivosti a rešpektovanie domáceho prostredia („*Jenže víte, vražda na vesnici, to se nemá tak brát. Vy jste městský člověk, vy do toho tak nevidíte. Kdyby to byl loupežný mord, tak budu, krucinál, čuchat jako vy. Ale vražda v rodině – A já vám řeknu, já se ani nedivím, že Hordubala zabili.*“²³) a mladého ambiciózneho četníka Bieglá, ktorého cieľom je rovnako potrestanie páchatelov vraždy, ako aj dôsledné objasnenie prípadu, teda nielen spravodlivosť, ale tiež objavenie a zverejnenie pravdy.

Z tohto bodu by sme mohli viesť zaujímavú paralelu so súčasnou literatúrou: S východiskovou naratívnou perspektívou „domáceho cudzinca“, resp. cudzieho „našince“ pracuje vo svojich cestopisných prózach Andrzej Stasiuk, ktorý výrazne rozvinul starší poľský „point of view“ vo vzťahu k tomuto hraničnému areálu prítomný napr. u Kazimierza Przerwu-Tetmajera (1865 – 1940) alebo Jerzyho Harasymowicza (1933 – 1999). Títo autori boli viac inšpirovaní folklórnymi tradíciami a ľudovou slovesnosťou, Przerwa-Tetmajer goralskými a Harasymowicz lemkovskými.²⁴ Stasiuk dobovo aktualizuje rovnaké témy, ktoré sa objavujú v českej medzivojnovnej próze so vzťahom k tomuto areálu.

VÁ, Refleksje nad słowackim dyskursem I wojny światowej. In: GOSZCZYŃSKA, Joanna (ed.): *Procesy autoidentyfikacji na obszarze kultur środkowoeuropejskich po roku 1918*. Warszawa : Wydzał Polonistyki Uniwersytetu Warszawskiego, 2008, s. 305 – 326).

²³ Čapek, c. d., s. 102.

²⁴ Ako charakteristický príklad Harasymowiczovho prístupu k motívu Karpát uvádzame báseň Poloniny zo zbierky *Powrót do kraju łagodności* (1957) v preklade Ivana Mojíka a Jozefa Hvišča (HARASYMOWICZ, Jerzy: *Veža melanchólie*. Preložili Ivan Mojík a Jozef Hvišš. Bratislava : Slovenský spisovateľ, 1967, s. 168):

Poloniny

Tu Pankratora ľahko poznať

Už v baranici chodí s pýchou

Za jalovcami o kus ďalej

Sú Poloniny Vládne ticho

Ekvivalentné *situácie*, pod ktorými tu rozumieme konkrétne textové realizácie istej témy u autorov patriacich k rozličným národným literatúram aj odlišným generáciám, nás oprávňujú hovoriť o spoločnom mentálnom, historicky podmienenom priestore, ktorý sme nazvali východokarpatský hraničný areál. Pojem *situácia* teda nechápeme úzko, štrukturalisticky ako niečo dané sujetom, predstavujeme si pod ním základnú modalitu naratívu, filozoficko-ideologické „nasvietenie“ témy.

Stasiukove prózy v tomto zmysle nevykazujú „situačnú“ blízkosť len k spomínaným textom českej medzivojnovnej prózy. Jeho textové situácie sú komparatívne blízke aj hmlistému a snovému obrazu haličských mestečiek, ako ich poznáme od Bruna Schulza s jeho obsedantnými motívmi vegetatívnych, labyrintických, opustených, vetkých domov, dvorov a ulíc. Podobne existujú typologicky ekvivalentné situácie aj v tvorbe Juliana Strykowskiého, spomeňme jeho román *Hostinec (Austeria)*. Strykowskiého román je neobyčajne vyváženou a plnokrvnou mozaikou haličského života na začiatku 1. svetovej vojny v roku 1914. V istom zmysle o ňom možno uvažovať ako o knihe o hranici, ktorá je tu zobrazená mnohostranne: *ontologicky* ako hranica medzi životom a prichádzajúcou smrťou, *geopoliticky* ako hranica medzi rozpadajúcou sa Rakúsko-Uhorskou monarchiou a vznikajúcimi národnými štátmi, *religiózne* a *etnicky* ako hranica medzi miestnym slovenským a židovským obyvateľstvom. Pre naše uvažovanie je dôležité celkové nostalgické ladenie Strykowskiého románu, ktoré je dané už samotným faktom, že ide o autobiograficky dotované zachytenie kultúry a každodennosti istého priestoru reflektovaného s veľkým časovým odstupom (autor román publikoval v roku 1966). To mu umožnilo do obrazu haličského sveta späťne projektovať vedomie o jeho skorom definitívnom zániku počas 2. svetovej vojny. 1. svetová vojna je v autorovom ponímaní predzvesťou, avízom budúcej definitívnej kataklizmy. Stasiuk spracúva rovnakú tému ako Schulz, Roth, Strykowski alebo Olbracht – zrážku cudzieho a domáceho, fatálnu premenu cudzieho na domáce, minoritného na majoritné, raz konfliktný, inokedy nenápadný pohyb etnickej do-

---

Tu partiový tovar nie je
Jesene lišaj v bukoch zlatne
Leluchow jeden jedinečný
Tu spoza stromov svieti matne

V kalinách sa tu bolesť stráca
Ach tráva Vlny pien a mlieka
Tu moje kufry zatvorené
Leteli nehom doďaleka.

Podľa Jozefa Hvišča patrí táto zbierka do Harasymowiczovho obdobia „lyrickej selankovitosti a bájoslovnej obrazotvornosti, ponorenej do individuálnej biografie detského sveta, opradeného farebnými obrazmi antropomorfizmu a animizmu ako prejavov prvotnej ľudskej existencie“ (Harasymowicz, c. d., s. 173). Harasymowiczov lyrický subjekt sa v básnických textoch motivicky zasadených do prostredia Karpát štylizuje do pozície „domáceho cudzinca“, navrátilca do krajiny svojho detstva, ktorá leží na takmer bájnej hranici civilizovaného sveta. Nostalgicko-minulostný svet je aktualizovaný vecne prítomným prírodným svetom, ktorý sa vzdáva dramatismu a má skôr charakter krajiny harmonicky spolunažívajúcej s človekom. V básni Poloniny sa stretávame s celým základným depozitárom parciálnych motívov symbolizujúcich tento hraničný priestor (Poloniny – horské lúky východných Karpát; Pantokrator – v *ortodoxnej* ikonografii Kristus Vševládca; početné odkazy na charakteristickú flóru a faunu – tu napr. buk, jalovec, kalina).

mestifikácie istého územia.²⁵ Načrtáva aktuálny charakter východnej časti Slovenska, sleduje ďalšiu postupnú etnickú premenu tejto časti Karpát, kde však tentoraz nejde o zánik židovského etnika, ústup Maďarov alebo politický rozpad krajiny, ale o nástup nového, tentoraz rómskeho živlu. Ako sme to už skôr naznačili, pohyb medzi vlastným a cudzím, nekončiaca hraničná premávka, sa teda aj z dnešnej perspektívy javí ako základný „poetologický princíp“ tohto kultúrneho areálu.

Možno povedať, že tejto premávke A. Stasiuk podriaďuje aj žánrovú povahu svojich textov, všetky jeho knihy, ktoré sú predmetom našich úvah, teda najmä *Haličské poviedky*, *Dukla* a *Cestou do Babadagu*, majú veľmi podobnú autorskú metódu aj základnú emocionálnu modalitu rozprávania a vychádzajú z cestopisného žánru. Stasiuk neprezentuje ucelenú autorskú filozofiu, aspoň nie ten jej typ, ktorý disciplinovaným myslením dospeje k definovaniu problémov a k návrhom riešení, obľubuje enumeratívne a repetitívne figúry. Výsledkom je impresionistický zánik sveta presných kontúr, zostávajú len slovné škvrnky, ktoré možno ľubovoľne kombinovať. Pohybuje sa v zdanlivo nefikčnom svete cestopisu, verifikovateľnom konkrétnou toponymiou stredo- a juhovýchodoeurópskych krajín. Vyznačuje sa neobyčajnou empatiou voči priestoru, schopnosťou objavovať v ňom časové stopy. „Zkrátka nelze skrýt, že mě zajímá zánik, rozklad a všechno, co není takové, jak by mohlo anebo mělo být.“²⁶ No Stasiukovo chápanie času nie je historiografické, nesúvisí s potrebou usporadúvať javy a udalosti do systému, má skôr kruhovo-mytologický charakter: „K čemu někdo potřebuje chronologii – sestru smrti?“²⁷ *Cestou do Babadagu* obsahuje okrem rozsiahlej titulnej prózy ešte trinásť kratších cestopisných poviedok. Žánrová povaha týchto textov je však zložitá, rovnako dobre sa dajú považovať za eseje aj za básne v próze. Ide v nich o záznamy z ciest po konkrétnych miestach, o skice ľudských charakterov, o osnovy možných príbehov, no výsledkom nie je autenticnosť, ak pod ňou máme na mysli dokumentárnosť či „pravdivosť“. Naopak, sme vťahovaní do silno mytologizovaného priestoru. Výraznou črtou Stasiukovho rukopisu je baroková enumeratívnosť opisov, litanickosť, obsesívna návratnosť jednotlivých motívov, ktoré sa často len jemne obmieňajú, takže aj tento prvok lyrickej „simultánnosti“ prispieva k nejasnému žánrovému pôdorysu knihy, ktorej dominuje fragmentárnosť, rozpad, zánik a celá plejáda ich prejavov.

Stasiuk má schopnosť prenikavého postrehu a originálnej formulácie – napríklad, presne načrtáva charakter niektorých častí Slovenska, sleduje ich postupnú etnickú premenu na výrazne rómske územia. Zároveň platí, že referencialita textu vo vzťahu k nefikčnej priestorovej realite je miestami oslabená a putovanie po krajine na juh od Karpát sa využíva predovšetkým na naratívnu konštrukciu identity autorského subjektu. Vedomie sa stáva „hlavným hrdinom“ a zapisovanie jeho prúdu dominujúcim „príbehom“ prózy. Vonkajšia geografická situovanosť tu vlastne funguje ako veľkolepá krajinná dekorácia, v interakcii s ktorou sa vytvára vnútorný svet rozprávača.

²⁵ Podobné tematické preferencie môžeme sledovať aj u niektorých súčasných západokrajinských spisovateľov, napr. u Jurija Andruchoviča alebo Tarasa Prochašku.

²⁶ STASIUK, Andrzej: *Cestou do Babadagu*. Přel. Jolanta Kamińska, Helena Stachová a Tomáš Vašut. Olomouc : Periplum, 2008, s. 198.

²⁷ Tamže, s. 139.

Prózy Andreja Stasiuka svojím spôsobom reprezentujú a dobovo završujú tendencie, ktoré možno vybadat' v stredoeurópskych literárnych reflexiách východokarpatského priestoru prinajmenšom od medzivojnového obdobia. V českom, maďarskom, poľskom aj slovenskom kultúrnom kontexte sa v spojení s týmto priestorom zvyčajne objavujú sentimentálne motívy, ktorých nositeľmi sú často postavy cudzincov, pútnikov, prisťahovalcov, aktuálne aj turistov. O podobách literárnej reflexie tohto priestoru v zmienovaných literatúrach by sa dalo uvažovať dokonca aj v rámci postkoloniálnej teórie a Kiossevej teórie sebakolonizácie,²⁸ o ktorých v súvislosti so súčasným slovenským filmom píše Jana Dudková.²⁹ Mnohé postavy cudzincov prichádzajúcich do východných Karpát ako do archetypálnej „krajiny lahodnosti“ (svoju druhú básnickú zbierku tak nazval poľský básnik výrazne inšpirovaný Karpatami Jerzy Harasymowicz – *Powrót do kraju lagodności*, 1957) sa vedome či nevedome usilujú o v podstate koloniálnu kultúrnu intervenciu do „barbarského“, modernou civilizáciou málo zasiahnutého priestoru. V súčasnosti sa umelecká reflexia východokarpatského priestoru postupne obohacuje aj o príklady „sebakolonizácie“, pri ktorej hrá dôležitú úlohu domáce akceptovanie ideologických a mytologických východísk zakotvených v „referenčných“ kultúrach, preberanie a aktívne osvojovanie si ich kultúrnych vzorov. Tie hojne využívajú aj nastupujúci, resp. relatívne mladší tvorcovia, aby hovorili o východokarpatskom hraničnom areáli. Preberanie vonkajších pohľadov na tento kultúrny priestor a adaptáciu vnucovaných stereotypov môžeme pozorovať v literatúre deväťdesiatych rokov 20. storočia napr. u Václava Pankovčína, aktuálne u Maroša Krajňaka, v kinematografii napr. vo filmoch Marka Škopa *Iné svetly* (2006) a *Osadné* (2009) alebo *Hranica* (2009) Jara Vojteka,³⁰ v divadelnom umení v časti produkcie rusínskeho Divadla Alexandra Duchnoviča v Prešove³¹ (naposledy napr. divadelná hra *Havaj* Michaely Zakuťanskej uvedená v tomto divadle v roku 2011).

Zárodky týchto sebakolonizačných snáh vo vzťahu k novovzniknutej republike, ktorá vo východokarpatskom areáli jednoznačne reprezentovala západný systém kultúrnych a spoločenských hodnôt, však evidujeme v umeleckej tvorbe spisovateľov pochádzajú-

²⁸ Pozri KIOSSEV, Alexander: Poznámky o sebakolonizujúcich kultúrach. In: *Profil súčasného výtvarného umenia*, roč. 15, 2008, č. 3, s. 6 – 13.

²⁹ Pozri kapitolu Sebakolonizačné aspekty v slovenskej kinematografii v knihe Jany Dudkovej *Slovenský film v ére transkulturality* (Bratislava : Vlna, 2011, s. 98 – 132).

³⁰ Ako uvádza J. Dudková, Kiossev pojem sebakolonizácie vzťahuje na „kultúry traumatické, vybudované okolo bytostného pocitu absencie a charakteristické akousi repetitívnu rétorikou vymenúvania rôznorodých, no vždy iba čiastkových (zdôraznila J. D., pozn. autora) nedostatkov“ (Dudková, c. d., s. 103). „Oneskorujú sa za vznikom veľkých moderných národov a ich kultúr, traumatické kultúry si z nich berú vzor – dobrovoľne sa (seba)kolonizujú“ (tamže, s. 104). V prípade spomenutých dokumentárnych filmov je zaujímavé, že v nich má sebakolonizácia skôr podobu (seba)exotizácie. Vznikali totiž v období završujúceho sa alebo už završeného integračného procesu Slovenska do štruktúr Európskej únie, ktorá politicky a vo vzťahu k umeniu aj ekonomicky (grantovo) presadzovala koncepciu multikulturalizmu. Výsledkom boli filmy, ktoré svojich potenciálnych divákov videli skôr v širšom európskom ako v domacom slovenskom publiku, takže svoju kultúrnu „kompatibilitu“ a atraktivnosť pre referenčné západné kultúry tematizovali práve odkazmi, na „exotickú“, archaicky konzervovanú multikulturalitu regiónu ležiaceho na východnej hranici Európskej únie.

³¹ K histórii tohto pôvodne ukrajinského, dnes rusínskeho profesionálneho divadla pozri PUKAN, Miron: *V premenách času. Ukrajinské národné divadlo / Divadlo Alexandra Duchnoviča Prešov*. Bratislava : Divadelný ústav, 2007.

cich z východoslovenského regiónu už veľmi skoro po vzniku Československa. Tieto snahy sa otvorene prejavili najmä v populárnych žánroch, resp. v literatúre špeciálnych funkcií. V úvode štúdie spomenuté romány Jolany Cirbusovej a Antona Prídavka sú nielen zaujímavým svedectvom o literárnom dianí na východnom Slovensku v dvadsiatych rokoch 20. storočia, ale možno ich interpretovať práve v intenciách sebakolonizačných snáh tunajších umeleckých elit. Romány Jolany Cirbusovej *Cez zatvorenú hranicu* a Antona Prídavka *Svitanie na východe* reprezentujú kiosseovskú sebakolonizáciu, teda národotvorný proces, ktorý využíva tzv. racionalizačné stratégie.³² V našom prípade môžeme textovo preukazne identifikovať napr. stratégiu, v ktorej traumatická kultúra prezentuje *zrod* národa vždy ako jeho *znovuobnovenie*, *revitalizáciu* (v našom prípade je to predstava, že slovenský národ v Uhorsku len čakal na národné prebudenie z tisícročného jarma – táto ideológia je prítomná u Cirbusovej aj Prídavka), ďalšou stratégiou prítomnou v analyzovaných textoch je europeizácia – predpoklad, že kultúrne zaostávanie možno vyrovnať prostredníctvom skokov, radikálnym urýchlením civilizačného rozvoja pomocou racionalizácie spoločenskej správy, riadeným rozvojom školstva a kultúry atď. Za textový príklad tejto autorskej „sebakolonizačnej“ stratégie môžeme v oboch textoch pokladať predovšetkým idealisticky zobrazené postavy československých dôstojníkov – legionárov.

Postavy cudzincov, cestovateľov či turistov teda majú pre vybrané texty stredo-európskych literatúr 20. storočia reflektujúce mentálny priestor východokarpatského hraničného areálu určujúci význam v tom zmysle, že sa významne podieľajú na modelovaní jeho kultúrno-civilizačného statusu, či už ho reflektujú „zvonku“, vtedy tieto postavy v texte spoluformujú ideologickú opozíciu moderné – tradičné, ale aj „znútra“, keď sa prostredníctvom nich zdôrazňuje sebakolonizačné úsilie tohto areálu vo vzťahu k referenčným, dominujúcim kultúram, pričom možno preukazne sledovať, ako sa táto kultúrna referencialita historicky menila od pôvodného rakúsko-uhorského (uhorského) kultúrneho rámca, cez rámce jednotlivých národných kultúr až po aktuálnu kultúrnu politiku akcentovaný stredo-európsky či európsky rámec.

PRAMENE

- CIRBUSOVÁ, Jolana: *Cez zatvorenú hranicu*. Turčiansky Svätý Martin : Kníhtlačiarsky účasť. spolok, 1929.
ČAPEK, Karel: *Hordubal*. Praha : Mladá fronta, 1968.
HARASYMOWICZ, Jerzy: *Veža melanchólie*. Preložili Ivan Mojík a Jozef Hvišč. Bratislava : Slovenský spisovateľ, 1967.
HERBERT, Zbigniew: *Barbar v záhrade*. Preložil Karol Chmel. Bratislava : Kalligram, 2004.
HOLUB, Ota: *Věc: Nikola Šuhaj*. Praha : Československý spisovateľ, 1983.
KRAJŇAK, Maroš: *Carpathia*. Bratislava : Trio Publishing, 2011.
LEVI, Primo: *Primerie*. Preložila Terézia Gašparíková. Bratislava : Agora, 2002.
MATHAUSEROVÁ, Světa: *Cesty a křížovatky. Podkarpatská Rus, Morava, Čechy*. Praha : Nakladatelství Břeh, 2011.
MÁRAI, Sándor: *Košická pochôdzka. Košickí mešťania*. Preložil Alexander Balega. Dunajská Streda : NAP, 2000.
NEUMANN, Stanislav Kostka: *Československá cesta. Sebrané spisy XV*. Praha : Nakladatelství Svoboda, 1952.

³² Bližšie pozri Kiossev, c. d., 2008.

- NEUMANN, Stanislav Kostka: *Enciány s Popa Ivana*. Praha : Fr. Borový, 1933.
- OLBRACHT, Ivan: *Hory a stáletí*. Praha : Svoboda, 1950.
- OLBRACHT, Ivan: *Nikola Šuhaj loupežník*. Praha : Svoboda, 1947.
- OLBRACHT, Ivan: *Golet v údolí*. Praha : Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění, 1959.
- PRÍDAVOK, Anton: *Svitanie na východe*. Bratislava : Slovenská liga na Slovensku, 1928.
- ROTH, Joseph: *Hotel Savoy*. Preložila Zuzana Demjanová. Bratislava : Premedia, 2012.
- ROTH, Joseph: *Pochod Radeckého. Kapucínska krypta*. Preložila Jitka Fučíková. Praha : Odeon, 1986.
- SCHULZ, Bruno: *Škoricové sklepy. Sanatórium v zászvetí*. Preložil Félix Uváček. Bratislava : Slovenský spisovateľ, 1989.
- STASIUK, Andrzej: *Cestou do Babadagu*. Preložili Jolanta Kamińska, Helena Stachová a Tomáš Vašut. Olomouc : Periplum, 2008.
- STASIUK, Andrzej: *Dukla*. Preložil Jozef Marušiak. Prešov : BAUM, 2004.
- STASIUK, Andrzej: *Haličské povídky*. Preložila Jolanta Kamińska. Olomouc : Periplum, 2001.
- STRYJKOWSKI, Julian: *Hostinec (Austeria)*. Preložila Olga Hostovská. Praha : Sefer, 2011.
- SVEVO, Italo: *Poviedky I, II*. Preložil František Hruška. Bratislava : Tatran, 2002.
- SVEVO, Italo: *Zenovo vedomie*. Preložil Ján Proháčka. Bratislava : Tatran, 1966.

LITERATÚRA

- BĚLOHRADSKÝ, Václav: *Mitteleuropa. Rakouská říše jako metafora*. In: BĚLOHRADSKÝ, Václav: *Přirozený svět jako politický problém. Eseje o člověku pozdní doby*. Praha : Československý spisovatel, 1991, s. 39 – 60.
- CORNIS-POPE, Marcel – NEUBAUER, John (eds.): *History od the literary cultures of Central-East Europe: junctures and disjunctures in the 19th and 20th centuries*. Volume I. Amsterdam – Philadelphia : J. Benjamins, 2004.
- CSÁKY, Moritz – MANNOVÁ, Elena (eds.): *Kolektivne identity v strednej Európe v období moderny*. Bratislava : Academic Electronic Press, 1999.
- FAKTOROVÁ, Veronika: *Nesnázé s realizmem (Na príkladu obrozenských cestopisů čtyřicátých let)*. In: MIKULOVÁ, Marcela – TARANENKOVÁ, Ivana (eds.): *Reálna podoba realizmu*. Bratislava : Ústav slovenskej literatúry SAV, 2011, s. 124 – 134.
- DUDKOVÁ, Jana: *Slovenský film v ére transkulturality*. Bratislava : Vlna, 2011.
- HOUSKOVÁ, Daniela: *Citlivé město (eseje z mytopoetiky)*. Praha : Akropolis, 2006.
- HODROVÁ, Anna: *Literatura kulturního regionu*. In: *Svět literatury*, roč. 16, 2006, č. 34, s. 67 – 70.
- CHAROUS, Emil (ed.): *Rozdíly sblížíjí : čeští spisovatelé o Slovensku*. Praha : Slovenský literární klub v ČR, 2005.
- CHLAŇOVÁ, Tereza (ed.): *Putování současnou ukrajinskou literární krajinou : prozaická tvorba představitelů tzv. „stanislavského fenoménu“*. Praha : Univerzita Karlova v Praze – Filozofická fakulta, 2009.
- ILJAŠENKO, Marie: *Krajiny paměti ve středoevropské literatuře – Halič a Bukovina (diplomová práce)*. Praha : Ústav české literatury a literární vědy FF UK, 2011.
- JUNGMANNOVÁ, Lenka (ed.): *Česká literatura rozhraní a okraje*. Praha : Ústav pro českou literaturu AV ČR v. v. i. – Akropolis, 2010.
- KIOSSEV, Alexander: *Poznámky o sebakolonizujících kulturách*. In: *Profil současného výtvarného umění*, roč. 15, 2008, č. 3, s. 6 – 13.
- KŘEN, Jan: *Dvě staletí střední Evropy*. Praha : Argo, 2005.
- MAGRIS, Claudio: *Dunaj*. Praha : Odeon, 1992.
- NORBERG-SCHULZ, Christian: *Genius loci. Krajina, místo, architektura*. Praha : Dokořán, 2010.
- PASSIA, Radoslav: *Druhé mesto (Priestor Košic v súčasnej slovenskej literatúre)*. In: *Slovenská literatúra*, roč. 57, 2010, č. 3, s. 259 – 269.
- PASSIA, Radoslav: *Vstupné poznámky k východokarpatskému hraničnému areálu*. In: SOUČKOVÁ, Marta (ed.): *K poetologickým a axiologickým aspektom slovenskej literatúry po roku 1989 III*. Prešov : Filozofická fakulta Prešovskej univerzity, 2009, s. 42 – 49.

- PAŠTÉKOVÁ, Jelena: Refleksje nad slowackim dyskursem I wojny światowej. In: GOSZCZYŃSKA, Joanna (ed.): *Procesy autoidentyfikacji na obszarze kultur środkowoeuropejskich po roku 1918*. Warszawa : Wydział Polonistyki Uniwersytetu Warszawskiego, 2008, s. 305 – 326.
- POP, Ivan: *Malé dejiny Rusínov*. Bratislava : Združenie inteligencie Rusínov Slovenska, 2010.
- PUKAN, Miron: *V premenách času. Ukrajinské národné divadlo / Divadlo Alexandra Duchoviča Prešov*. Bratislava : Divadelný ústav, 2007.
- RIPELLINO, Angelo Maria: *Magická Praha*. Praha : Argo, 2009.
- ŠOLTÉS, Peter: *Tri jazyky, štyri konfesie. Etnická a konfesijná pluralita na Zemplíne, Spiši a v Šariši*. Bratislava : Historický ústav SAV, 2009.
- ŠVORC, Peter: *Zakletá zem. Podkarpatská Rus 1918 – 1946*. Praha : Nakladatelství Lidových novin, 2007.
- TRÁVNÍČEK, Jiří (ed.): *V kleštích dějin. Střední Evropa jako pojem a problém*. Brno : Host, 2009.
- ŽEŇUCH, Peter: *Medzi východom a západom. Byzantsko-slovanská tradícia, kultúra a jazyk na východnom Slovensku*. Bratislava : Veda, 2002.

Mgr. Radoslav Passia
Ústav slovenskej literatúry SAV
Konventná 13
813 64 Bratislava
SR
e-mail: rpassia@gmail.com